

Local referendums in Poland in the years 1990-2014

Referenda lokalne w Polsce w latach 1990-2014

mgr Paulina Siejka-Wieczerycka

Wyższa Szkoła Gospodarki Euroregionalnej
im. Alcide de Gasperi w Józefowie

ABSTRACTS

Local self-government is one of the most important forms of activation inhabitants of the units of territorial self-government unit. These people in fact take part in running their own affairs – indirectly, through their chosen authorities, or directly through a referendum – it impacts on specific matters that for the residents of the local self-government are particularly important.

This article discusses the provisions concerning local referendum contained in the Polish Constitution and the law on local referendum. On the basis of the data contained in the Local Data Bank CSO examined whether the local self-government units often carried out referendums of this type, or otherwise. For this purpose, collected and presented information on referenda, which were carried out: on the appeal of the municipal council, district council and the regional council of the region, on appeal the mayor (mayor, city president), on self-taxation of residents of the municipality and the matters of others.

Samorząd terytorialny to jedna z najistotniejszych form aktywizacji mieszkańców jednostek samorządu terytorialnego. Mieszkańcy ci biorą bowiem udział w załatwianiu własnych spraw zarówno pośrednio, poprzez wybrane przez siebie organy, jak i bezpośrednio, poprzez referendum, oddziałując w ten sposób na konkretne sprawy, które są dla nich szczególnie ważne.

W niniejszym artykule omówiono przepisy dotyczące referendum lokalnego, znajdujące się w Konstytucji RP oraz ustawie o referendum lokalnym. Na podstawie danych zawartych w Banku Danych Lokalnych GUS sprawdzono, czy w jednostkach samorządu terytorialnego często przeprowadza się referenda tego typu, czy też nie. W tym celu zebrano i przedstawiono informacje dotyczące przeprowadzanych referendów: w sprawie odwołania rady gminy, rady powiatu oraz sejmiku województwa, w sprawie odwołania wójta (burmistrza, prezydenta miasta), w sprawie samoopodatkowania mieszkańców gminy, jak również w innych sprawach.

KEYWORDS:

local referendum, direct democracy, self-government, against the authorities, self taxation, referendum lokalne, demokracja bezpośrednia, samorząd terytorialny, odwołanie organów, samo opodatkowanie.

WPROWADZENIE

Samorząd terytorialny to jedna z najistotniejszych form aktywizacji mieszkańców jednostek samorządu terytorialnego. Niewątpliwie społeczność lokalna powinna brać udział w załatwianiu własnych spraw, co jest immanentną cechą samorządu. Charakter wspomnianego udziału jest jednak zasadniczo pośredni, bowiem jest to udział przez wybrane organy. Istotą samorządu powinno być jednak stworzenie mieszkańcom możliwości bezpośredniego oddziaływania przez nich na poszczególne sprawy, w szczególności zaś te, które są ważne dla określonej społeczności lokalnej (Bandarzewski, 2010, s. 171).

Referendum lokalne jest niewątpliwie ważnym instrumentem uświadamiającym, co jest bezpośrednią formą sprawowania władzy (Banaszak, s. 858). Kwestia ta uregulowana została przede wszystkim w Konstytucji RP oraz ustawie o referendum lokalnym. W niniejszej pracy ukazano częstotliwość przeprowadzania referendów lokalnych w gminach, powiatach oraz województwach, na podstawie danych zawartych w Banku Danych Lokalnych GUS.

Referenda lokalne w latach 1990-2003

W III RP polityka referendalna rozpoczęła się od szczebla lokalnego. Pomimo, że w historii Polski nie odnotowano paradygmatów dla inicjacji tego typu, zaś tworzenie samorządu terytorialnego było procesem wielowymiarowym, który uniemożliwiał hierarchiczną ocenę obszarów związanych z funkcjonowaniem lokalnej władzy, to implementacja demokracji bezpośredniej nastąpiła właśnie w gminach. Podstawę prawną stanowiły akty prawne o charakterze ustrojowym oraz normatywnym, a także orzecznictwo NSA, SN i TK. Reguły te weryfikowane były za pomocą empirycznego sprawdzania możliwości ich realizacji w około 400 referendach lokalnych, jakie przeprowadzone zostały w Polsce w latach 1990-2003. Referendum lokalne, które było praktykowane najczęściej, a zarazem niosło najpoważniejsze konsekwencje polityczne, było to referendum w sprawie odwołania rady gminy (Piasecki, 2005, s. 81; zob. Ossowska-Salamonowicz, Bułajewski, 2012, s. 323 i n.).

Należy wspomnieć, że w początkach III RP w ustawie zasadniczej nie istniał przepis dotyczący demokracji bezpośredniej na szczeblu lokalnym. Wprowadzone 29 grudnia 1989 r. zmiany, dotyczące podstaw prawnych demokratycznego państwa, a także 8 marca 1990 r. w sprawie przywrócenia samorządu terytorialnego milczały na temat możliwości przeprowadzenia referendum na szczeblu gminnym. Dopiero art. 72 ust. 2 małej konstytucji z 17 października 1992 r. stanowił, że mieszkańcom przysługuje prawo podejmowania rozstrzygnięć w drodze referendum lokalnego. Zgodnie z tym przepisem warunki oraz tryb przeprowadzenia referendum lokalnego określa ustawa (Piasecki, 2005, s. 81).

Chronologicznie referendum lokalne rozwijało się etapami, zgodnie z kadencjami samorządu. Od 1990 do 1994 r. liczba referendów kształtowała się na poziomie niewiele ponad 50 głosowań, z czego ponad 90% były to referenda w sprawie odwołania rad. W latach 1994-1998 odnotowano około 150 referendów lokalnych. Natomiast w latach 1998-2002 przeprowadzono około 200 referendów (Piasecki, 2005, s. 130-131).

Referendum lokalne w Konstytucji RP oraz ustawie o referendum lokalnym

Już art. 4 ust. 2 Konstytucji RP stanowi, że naród sprawuje władzę przez swoich przedstawicieli, bądź bezpośrednio. Natomiast zgodnie z art. 170 *„Członkowie wspólnoty samorządowej mogą decydować, w drodze referendum, o sprawach dotyczących tej wspólnoty, w tym o odwołaniu pochodzącego z wyborów bezpośrednich organu samorządu terytorialnego. Zasady i tryb przeprowadzania referendum lokalnego określa ustawa”*. Przytoczony przepis realizuje konstytucyjną zasadę, zgodnie z którą władza jest sprawowana przez Naród w Rzeczypospolitej Polskiej nie tylko za pośrednictwem swoich przedstawicieli (Winczorek, 2000, s. 222).

Istnieje pełna swoboda co do zakresu przeprowadzania referendum lokalnego. Można je bowiem przeprowadzić we wszystkich sprawach, które dotyczą wspólnoty samorządowej, nie zaś – jak w przypadku referendum ogólnokrajowego – jedynie w sprawach mających szczególne znaczenie dla państwa (Banaszak, 2012, s. 857). Niewątpliwie pozwala to na twierdzenie o podmiotowym charakterze wspólnoty samorządowej, jak również o podmiotowym określeniu spraw, które mogą stać się przedmiotem rozstrzygnięć, jakie podejmują członkowie tej wspólnoty w referendum. Jak wcześniej wspomniano, przedmiotem referendum lokalnego nie musi być sprawa o znaczeniu szczególnym, lecz może być to sprawa, która ma znaczenie dla członków danej wspólnoty (Skrzydło, Grabowska, Grabowski, 2009, s. 496). Należy również podkreślić, że referendum samorządowe może mieć charakter obligatoryjny, bądź też fakultatywny. Referenda obligatoryjne to wszystkie rodzaje referendum w sprawach odwołania organu stanowiącego jednostki samorządu terytorialnego, a referendum gminne – dodatkowo, gdy przedmiotem tego referendum jest samoopodatkowanie się mieszkańców na cele publiczne, które mieszczą się w zakresie zadań oraz kompetencji organów gminy, a także odwołanie wójta (burmistrza, prezydenta miasta). Referendum fakultatywne zaś, zgodnie z akceptowalnym powszechnie w nauce poglądem, można przeprowadzić w sprawach mieszczących się w zakresie zadań i kompetencji określonej jednostki samorządu terytorialnego, które zarazem rozstrzygane są przez jej organy (Banaszak, 2012, s. 857).

Zasady oraz tryb przeprowadzania referendum lokalnego określone zostały w ustawie z 15 września 2000 r. o referendum lokalnym (Dz.U. Nr 88,

poz. 985 ze zm.). Natomiast w zakresie nieuregulowanym w ustawie, do referendum lokalnego stosuje się odpowiednio przepisy ustawy z 5 stycznia 2011 r. Kodeks wyborczy (Dz.U. Nr 21, poz. 112 ze zm.).

Zgodnie z ustawą o referendum lokalnym, w referendum tym mieszkańcy danej jednostki samorządu terytorialnego, jako członkowie wspólnoty samorządowej, w drodze głosowania wyrażają swoją wolę: w sprawie odwołania organu stanowiącego tej jednostki, co do sposobu rozstrzygnięcia sprawy, która dotyczy tej wspólnoty i mieści się w zakresie zadań oraz kompetencji organów danej jednostki, jak również w innych istotnych sprawach, które dotyczą społecznych, gospodarczych, bądź kulturowych więzi łączących tę wspólnotę. Ponadto przedmiotem referendum gminnego może być także odwołanie wójta (burmistrza, prezydenta miasta), jak również samoopodatkowanie się mieszkańców na cele publiczne, które mieszczą się w zakresie zadań oraz kompetencji organów gminy. Podkreśla się, że aby pytanie w referendum dobrze spełniało swoją rolę, musi spełniać kilka kryteriów:

- powinno dotyczyć sprawy, która bezpośrednio interesuje samych uprawnionych;
- odpowiedź na pytanie musi wskazywać na określenie pewnego konkretnego skutku, identyfikowanego w sposób oczywisty z określonymi zmianami, jakie zachodzą w rzeczywistości, w której uprawniony żyje;
- wspomniane zmiany powinny się wiązać z koniecznością modyfikacji aktualnie istniejącej sytuacji.

Najlepiej, jeśli przytoczone przesłanki występują łącznie, chociaż następny niezbędny warunek, który uprawdopodobnia uzyskanie rozstrzygnięcia w referendalnym głosowaniu to sformułowanie pytania w taki sposób, aby zwięźle i zrozumiale oddawało istotę rozstrzyganej sprawy (Jabłoński, 2008, s. 143 i n.).

Z wyłączeniem spraw odwołania organu stanowiącego jednostki samorządu terytorialnego przed upływem kadencji referendum przeprowadza się z inicjatywy organu stanowiącego określonej jednostki, bądź też na wniosek co najmniej 10% uprawnionych do głosowania mieszkańców gminy lub powiatu, albo 5% uprawnionych do głosowania mieszkańców województwa. Ponadto, w referendum lokalnym mogą brać udział osoby,

które zamieszkują stale na obszarze określonej jednostki samorządu terytorialnego, i które posiadają czynne prawo wyborcze do organu stanowiącego tej jednostki (Skrzydło, Grabowska, Grabowski, 2009, s. 495).

Referendum w sprawie odwołania organu jednostki samorządu terytorialnego

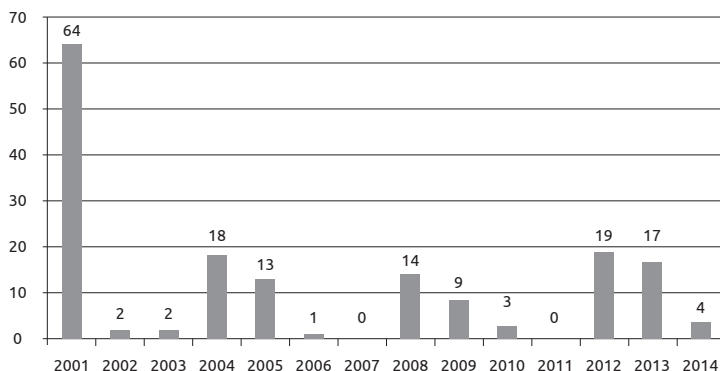
Aktualnie tematyka referendum w sprawie odwołania jednostki samorządu terytorialnego określona została w rozdziale 5 ustawy o referendum lokalnym. Zawarte są tu szczególne regulacje, które dotyczą zasad oraz trybu w sprawie odwołania organu jednostki samorządu terytorialnego w drodze referendum, przed upływem kadencji. Zgodnie z przepisami zawartymi w ustawie, inicjatywa odwołania takiego organu, czyli rady gminy (rady miejskiej), rady powiatu bądź sejmiku województwa przysługuje jedynie uprawnionym mieszkańcom określonej jednostki. Jeśli zaś chodzi o inicjatywę odwołania organu wykonawczego gminy (wójta, burmistrza, prezydenta miasta) to przysługuje ona nie tylko mieszkańcom danej gminy, ale także radzie gminy. Należy również dodać, że organem, który zarządza referendum w sprawie odwołania organu jednostki samorządu terytorialnego jest tylko komisarz wyborczy (Czaplicki, 2007, s. 107; zob. Bułajewski, 2014, s. 287 i n.; Bąkiewicz, 2013, s. 295 i n.).

Zgodnie z ustawą, komisarz wyborczy wydaje postanowienie o przeprowadzeniu referendum lub o odrzuceniu wniosku mieszkańców nie później niż w ciągu 30 dni od dnia jego złożenia (art. 24 ust. 2). Postanowienie to zawiera: termin przeprowadzenia referendum, wzór i treść karty do głosowania, a także kalendarz czynności, które związane są z przeprowadzeniem referendum. Co prawda, ustawa wskazuje jedynie wymienione wyżej elementy, jednakże nie ma wątpliwości co do tego, że w postanowieniu musi być wskazany wyraźnie przedmiot referendum, a zatem jaki organ jednostki samorządu terytorialnego ma zostać odwołany. Jeśli chodzi o referendum powiatowe oraz wojewódzkie, to takim organem może być jedynie odpowiednio rada powiatu bądź sejmik województwa. Natomiast w referendum gminnym mogą być różne sytuacje faktyczne, gdyż przedmiotem takiego referendum może być: odwołanie rady gminy (rady miejskiej), odwołanie wójta (burmistrza, prezydenta miasta) lub odwołanie obu wymienionych organów (Rymarz, w: Czaplicki, 2007, s. 46).

Dodać należy, że postanowienie to podlega opublikowaniu. Na postanowienie komisarza wyborczego odrzucające wniosek o przeprowadzenie referendum, jak również w sytuacji, gdy komisarz nie dotrzyma wspomnianego terminu, inicjator referendum może złożyć skargę do sądu administracyjnego w terminie 14 dni od dnia doręczenia postanowienia. Sąd rozpatruje tę skargę w terminie 14 dni od dnia jej wniesienia. Również skargę kasacyjną wnosi się w terminie 14 dni. W przypadku wyroku uwzględniającego skargę, komisarz wyborczy wydaje postanowienie o przeprowadzeniu referendum. Nie jest jednak dopuszczalna skarga na postanowienie komisarza wyborczego o przeprowadzeniu referendum (zob. postanowienie NSA z 28 lutego 1992 r., SA/Po 306/92, ONSA 1993, nr 1, poz. 17).

Należy zaznaczyć, że referendum przeprowadza się w dniu wolnym od pracy, najpóźniej w 50. dniu od dnia opublikowania postanowienia komisarza w tej sprawie, bądź też od dnia uprawomocnienia się wyroku sądu administracyjnego.

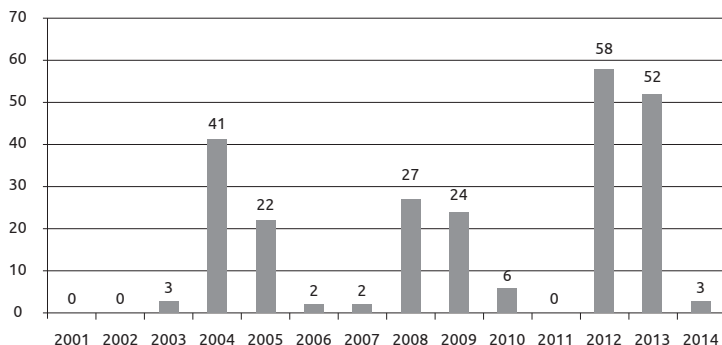
Wykres 1. Referenda gminne w Polsce w sprawie odwołania rady gminy w latach 2001-2014 (rada gminy – zob. Bułajewski, 2012, s. 88 i n.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych zawartych w Banku Danych Lokalnych GUS

Z przedstawionych danych wynika, że w okresie 2001-2014 najwięcej referendów gminnych w sprawie odwołania rady gminy odbyło się w 2001 r., bo aż 64. Niewiele referendów przeprowadzono w roku 2002, 2003 oraz 2006, a w roku 2007 oraz 2011 nie przeprowadzono ich wcale.

Wykres 2. Referenda gminne w Polsce w sprawie odwołania wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w latach 2001-2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych zawartych w Banku Danych Lokalnych GUS

Z przedstawionych danych wynika, że najwięcej referendów przeprowadzono w roku 2004, 2012 oraz 2013, zaś w roku 2001, 2002 i 2011 nie odbyło się żadne referendum tego typu.

Analiza referendów w kadencji 2006-2010 pozwoliła na określenie przyczyn, ze względu na które chciano odwołania władz. Były to m.in.:

- likwidacja szkół, a także konflikty z przedstawicielami oświaty;
- zarzuty prokuratorskie odnoszące się do członków organów;
- niewłaściwy sposób zarządzania majątkiem, w tym również zadłużenie gminy;
- brak aktywności w pozyskiwaniu środków unijnych;
- konflikty pomiędzy organami gminy;
- sprzeciw przeciwko decyzjom inwestycyjnym, budowa krematorium, likwidacja linii tramwajowej, nieprawidłowości przy realizacji inwestycji;

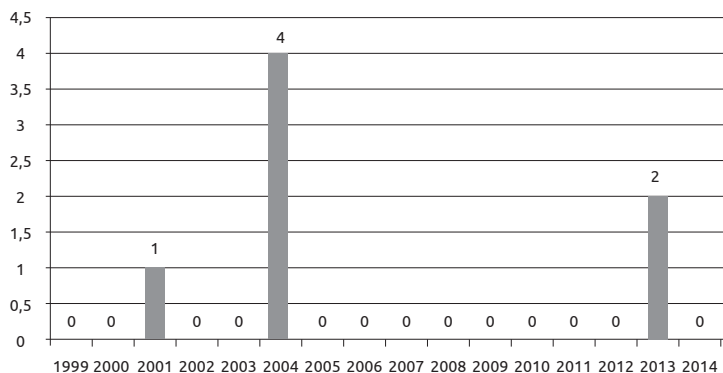
- podwyżka czynszów, opłat oraz cen;
- oskarżenia o patologie (tworzenie zbędnych stanowisk, nieuzasadniony wzrost pensji urzędniczych);
- zmiany dotyczące funkcjonowania ośrodków zdrowia.

Natomiast w kadencji samorządowej 2010-2014 najczęstszymi przyczynami odwołania organów samorządowych były:

- brak współpracy pomiędzy burmistrzem a radą miasta;
- nieudolna polityka inwestycyjna i kadrowa władz;
- reformy w sektorze oświaty;
- podejmowanie niekompetentnych, jak również niegospodarnych decyzji;
- nepotyzm;
- nadinterpretacja prawa;
- brak konsultacji społecznych;
- zbyt ścisła współpraca z władzami kościelnymi;
- skandale obyczajowe z udziałem władz samorządowych;
- „osobiste animozje”

(Referenda lokalne – podstawowe problemy...)

Wykres 3. Referenda powiatowe w Polsce w sprawie odwołania rady powiatu w latach 1999-2014 (rada powiatu – zob. Bułajewski, 2009, s. 287 i n.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych zawartych w Banku Danych Lokalnych GUS

Przedstawione dane pozwalają stwierdzić, że w latach 1999-2014 przeprowadzono łącznie jedynie 7 referendów powiatowych w sprawie odwołania rady powiatu:

- w 2001 r. w powiecie kamieńskim (woj. zachodniopomorskie);
- w 2004 r. w powiatach: lubańskim (woj. dolnośląskie), kluczborskim, prudnickim i głubczyckim (woj. opolskie);
- w 2013 r. w powiatach: brzezińskim (woj. łódzkie) oraz augustowskim (woj. podlaskie).

Co istotne, w latach 1999-2014 nie zostało przeprowadzone żadne referendum w sprawie odwołania sejmiku województwa.

Referendum na wniosek mieszkańców w sprawach innych niż odwołanie organu jednostki samorządu terytorialnego

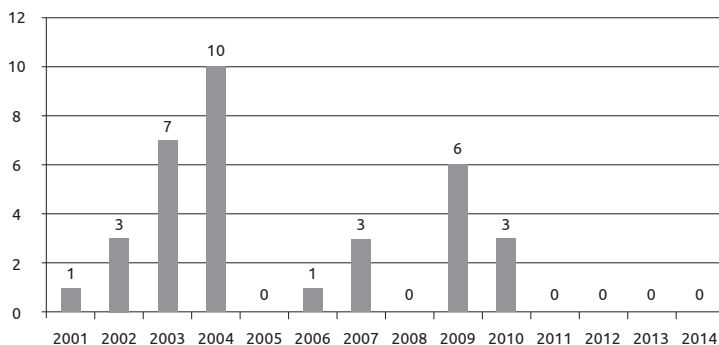
Wypada zauważyć, że mocno niewłaściwym wydaje się ujęcie w odrębnych rozdziałach elementów proceduralnych, które związane są z zarządzaniem na wniosek mieszkańców referendum w sprawie odwołania organów samorządowych oraz w innych sprawach. Dochodzi przez to do wielu powtórzeń przepisów, zawierających jedynie niewielkie różnice, odnoszące się do właściwości organów. W doktrynie można spotkać się z poglądami, że jest to niezgodne z zasadami techniki prawodawczej (Wronkowska, Zieliński, 2004, s. 69).

Przepisy dotyczące referendum przeprowadzanego na wniosek mieszkańców w sprawach innych niż odwołanie organu jednostki samorządu terytorialnego, zawarte są w rozdziale 4 ustawy o referendum lokalnym. Zgodnie z nimi inicjator referendum przekazuje przewodniczącemu zarządu jednostki samorządu terytorialnego, zaś w gminie wójtowi (burmistrzowi, prezydentowi miasta) pisemny wniosek o przeprowadzenie referendum, a wymienione osoby potwierdzają niezwłocznie otrzymanie wniosku. Wniosek taki zawierać powinien pytanie bądź pytania referendum lub zaproponowane do wyboru warianty. Jeśli zaś wniosek dotyczy referendum w sprawie samo opodatkowania, musi on zawierać cel bądź cele, a także zasady samoopodatkowania (zob. szerzej: art. 16 usta-

wy; Uziębło, 2007, s. 112). Warto zauważyć, że w wyroku z 17 czerwca 2014 r. NSA podkreślił, że „*Warunkiem przeprowadzenia referendum jest prawidłowo sformułowana treść pytania poddawane pod głosowanie, z którego w sposób jednoznaczny musi wynikać, w jakiej sprawie mają zdecydować mieszkańcy. Pytanie referendalne musi zawierać pełne i rzetelne informacje w sprawie oraz nie może prowadzić do rozstrzygnięć sprzecznych z prawem*”. (II OSK 825/14). Wniosek ten przekazywany jest niezwłocznie przewodniczącemu organu stanowiącego danej jednostki samorządu terytorialnego. Jeśli wniosek mieszkańców spełnia wymogi ustawy, a także nie prowadzi do rozstrzygnięć, które są sprzeczne z prawem, wówczas organ ten podejmuje uchwałę w sprawie przeprowadzenia referendum; związany jest treścią wniosku (zob. szerzej: art. 17 ust. 2 ustawy; wyr. WSA w Lublinie z 29 grudnia 2011 r., III SA/Lu 750/11). Trzeba dodać, że na organ stanowiący nałożony został nakaz podjęcia stosownej uchwały o zarządzeniu referendum lub o odrzuceniu wniosku w terminie ściśle określonym – 30 dni od chwili złożenia wniosku na ręce wójta (burmistrza, prezydenta miasta), bądź też przewodniczącego organu zarządzającego powiatu lub województwa (Uziębło, 2007, s. 113).

Na uchwałę organu stanowiącego, odrzucającą wniosek o przeprowadzenie referendum, jak również w sytuacji, gdy komisarz nie dotrzyma wspomnianego trzydziestodniowego terminu, inicjator referendum może złożyć skargę do sądu administracyjnego w terminie 14 dni od dnia doręczenia uchwały, bądź upływu terminu do jej podjęcia. Sąd rozpatruje tę skargę w terminie 14 dni od dnia jej wniesienia. Również skargę kasacyjną wnosi się w terminie 14 dni. Wyrok uwzględniający skargę zastępuje uchwałę organu stanowiącego jednostki samorządu terytorialnego. Artykuł 21 ustawy stanowi natomiast, że referendum należy przeprowadzić w dniu wolnym od pracy, najpóźniej w 50. dniu od dnia, w którym opublikowano w wojewódzkim dzienniku urzędowym uchwałę organu stanowiącego jednostki samorządu terytorialnego w tej sprawie, bądź też od dnia uprawomocnienia się omówionego wyżej wyroku zastępującego uchwałę.

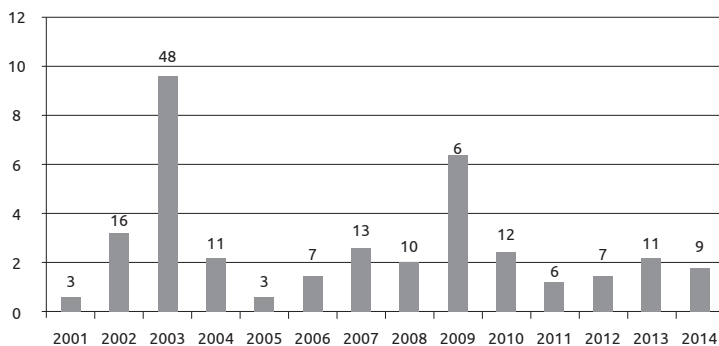
Wykres 4. Referenda gminne w Polsce w sprawie samoopodatkowania mieszkańców w latach 2001-2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych zawartych w Banku Danych Lokalnych GUS

Przedstawione dane wskazują na to, że od 2001 r. do 2004 r. wzrastała liczba przeprowadzanych referendów gminnych w sprawie samoopodatkowania mieszkańców. W roku 2005 nie odnotowano żadnego referendum tego typu, podobnie jak w latach: 2008 oraz 2011-2014.

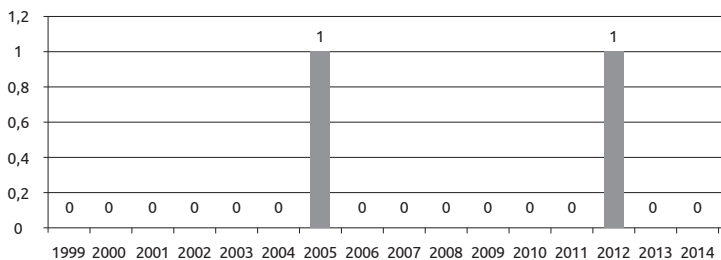
Wykres 5. Referenda gminne w sprawach innych w Polsce w latach 2001-2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych zawartych w Banku Danych Lokalnych GUS

Z przedstawionych danych wynika, że najwięcej referendów gminnych zaliczanych do grupy „sprawy inne” przeprowadzono w roku 2003 (48) oraz 2009 (32). W pozostałych latach przeprowadzano od 3 do 16 referendów rocznie.

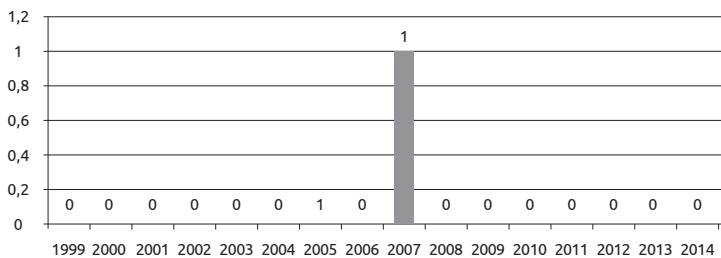
Wykres 6. Referenda powiatowe w sprawach innych w latach 1999-2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych zawartych w Banku Danych Lokalnych GUS

Referenda powiatowe w sprawach innych niż odwołanie rady powiatu odbyły się tylko w roku 2005 (powiat nowomiejski) oraz 2012 (powiat kwidziński). W pozostałych latach nie odnotowano tego typu przejawów demokracji bezpośredniej.

Wykres 7. Referenda wojewódzkie w sprawach innych przeprowadzone w Polsce w latach 1999-2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych zawartych w Banku Danych Lokalnych GUS

Powyższe dane wskazują na to, że w latach 1999-2014 odbyło się tylko jedno referendum wojewódzkie w sprawach innych niż odwołanie sejmiku województwa. Referendum to przeprowadzono w województwie podlaskim.

PODSUMOWANIE

Z przedstawionych danych wynika, że mieszkańcy gmin dość często korzystają z możliwości bezpośredniego wpływania zarówno na zakres rozstrzygnięć podejmowanych w gminie, jak i zmian organów gminy, które – w ich mniemaniu – źle wykonują swoje funkcje. Nie można jednak zapominać o tym, że nadmierne korzystanie z tej formy rozstrzygania spraw związanych ze wspólnotą samorządową nie jest możliwe, gdyż jest wysoce prawdopodobne, że doprowadzi to do bankructwa tych wspólnot, ponieważ to one same finansują referenda (Banaszak, s. 858-859).

Interesujący jest również fakt, że obok nierzadko nawet kilkudziesięciu referendów gminnych rocznie, w Polsce w latach 1999-2014 w powiatach przeprowadzono łącznie 9 referendów, referendum wojewódzkie było zaś tylko jedno.

REFERENCES

- Banaszak, B. (2012). *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck.
- Bandarzewski, K. (2010), w: red. Stec, M. i Małyśa-Sulińska, K. *Wybory i referenda lokalne. Aspekty prawne i politologiczne*. Warszawa: Oficyna.
- Bąkiewicz, M. (2013). Teoretyczne i praktyczne determinanty współczesnego definiowania polityki społecznej. *Józefów: Journal of Modern Science*, Nr 4.
- Bułajewski, S. (2012). Rada gminy jako organ stanowiący, [w:] Chmaj, M. (red.). *Status prawny rady gminy*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Bułajewski, S. (2009). Rada powiatu – pozycja ustrojowa, stanowienie prawa i kontrola, Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko Mazurskiego w Olsztynie.
- Bułajewski, S. (2014). Rola rady powiatu, zarządu powiatu i starosty w wykonywaniu zadań powiatu z zakresu bezpieczeństwa i porządku publicznego. *Józefów: Journal of Modern Science*, Nr 4.
- Czaplicki, K. W. (2007). *Ustawa o referendum lokalnym: komentarz*. Warszawa, Kraków: ABC a Wolters Kluwer Business.
- Jabłoński, M. (2008), Rec.: Uziębło, P. *Ustawa o referendum lokalnym: komentarz*. *Studia Wyborcze*, Nr 6.
- Ossowska-Salamonowicz, D. i Bułajewski, S. (2012). Zasada decentralizacji władzy publicznej. *Józefów: Journal of Modern Science*, Nr 3.
- Piasecki, A. K. (2005). *Referenda w III RP*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Skrzydło, W. i Grabowska, S. i Grabowski, R. (2009). *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej: komentarz encyklopedyczny*. Warszawa: Oficyna a Wolters Kluwer Business.
- Winczorek, P. (2000). *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.* Warszawa: Liber.
- Wronkowska, S i Zieliński, M. (2004). *Komentarz do zasad techniki prawodawczej z dnia 20 czerwca 2002 r.*, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.

Akty prawne

- Ustawa Konstytucyjna z 17 października 1992 r. o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym (Dz.U. Nr 84, poz. 426).
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 ze zm.).
- Ustawa z 8 marca 1990 r. o samorządzie terytorialnym (Dz. U. Nr 16, poz. 95).
- Ustawa z 15 września 2000 r. o referendum lokalnym (Dz. U. Nr 88, poz. 985 ze zm.).

Orzecznictwo

Wyrok NSA z 17 czerwca 2014 II OSK 825/14, LEX nr 1496217

Wyrok WSA w Lublinie z 29 grudnia 2011 r., III SA/Lu 750/11, LEX nr 1110837

Postanowienie NSA z 28 lutego 1992 r., SA/Po 306/92, ONSA 1993, nr 1, poz. 17

Strony internetowe

Referenda lokalne – podstawowe problemy i propozycje zmian przedstawione w projekcie ustawy o współdziałaniu w samorządzie terytorialnym na rzecz rozwoju lokalnego i regionalnego oraz o zmianie niektórych ustaw (pobrano 1 września 2015 r. z: www.prezydent.pl).